

MIHALA JANA BORHA DZEJOJUMS „VARAKĻĀNU PILS JŪTU DĀRZS“ (JARDIN SENTIMENTAL DU CHÂTEAU DE WARAKLAND, 1795) APGAISMĪBAS LITERATŪRAS KONTEKSTĀ

Māra GRUDULE
Latvijas Universitāte

1. Ievads

1795. gadā Varšavā franču valodā nāk klajā Mihala Jana Borha (vācu *Michael Johann von der Borch-Lubeschitz und Borchhoff*, poļu *Michał Jan Borch*, 1753–1810) sacerējums *Jardin sentimental du château de Warakland*. Simonas Sofijas Valkes tulkojumā un Māra Salēja lieliskā atdzejojumā to ir iespējams lasīt arī latviski¹ — „Varakļānu pils jūtu dārzs“ 2019. gadā franču oriģinālā un tulkojumā ir publicēts ar Latvijas Nacionālās bibliotēkas projekta „Neredzamā bibliotēka“ finansiālu atbalstu. Nelielais, pat pirmajā acu uzmetienā — necilais — kabatas formāta izdevums iemieso pagājuša, bet aizraujoša laikmeta pēdas (Borch 2019).

Pēc 1790. gada, atgriezies no Eiropas ceļojumiem, un iespējams, arī saguris no diplomātiskajām spēlēm, Borhs apmetas uz pastāvīgu dzīvi Varakļānu pili un kopā ar itāļu arhitektu Vinčenco de Macotti (*Vincenzo de Mazotti*, 1756–1798) turpina darbu pie savas pils un parka iekārtojuma. Borha dzejojums un ieceres realizācija Varakļānos gan ir divas atšķirīgas pasaules. Dzejojums, kā pats autors atzīst, ir „alegorija“ (Borch 2019: 15), kurā plašais ūdens klājs pils priekšā ir „cilvēka dzīves okeāns“ (Borch 2019: 15), un no šīs vietas sākas arī ceļojums „jūtu dārzā“.

Mihals Jans Borhs, Polijas Lietuvas galma aprindām pietuvināts labi izglītots dabaspētnieks, ceļotājs un diplomāts, ir mazliet arī dzejnieks. Viņa „Varakļānu pils jūtu dārzu“ mēdz dēvēt par labāko, ko Borhs ir sacerējis. To iespējams uzlūkot kā ceļvedi pastaigā pa parku. Kamēr Borha varonis — jaunais aristokrāts (*sic!* Franču revolūcijas vēsmas viņu nav skārušas) mēro ceļu no viena parka objekta līdz nākamajam, stāsts rit rāmā prozas valodā, savukārt vēstījumi uz tajā izvietotajām plāksnēm, blūķiem, mūriem un citiem objektiem ir lasāmi dzejā, tie veido galveno un garāko sacerējuma daļu. Tie

¹ 2019. gada sākumā publicēts vēl viens Borha dzejojuma tulkojums (Borhs 2019: 60–75). Salēja un Jekabsones-Valteres latviskojumu salīdzinājums sniedz labu priekšstatu par to, kāda nozīme ir dzejnieka talantam un kāda — tulkojuma precizitātei.

aicina izskaust sevī netikumus un cildina morālās vērtības un kalpošanu vispārējam labumam, tēvzemei un nācijas interesēm kā augstāko tikumu.

2. Libertīnu romāni un moralizējošā literatūra

Gandrīz vienlaikus ar Mihala Jana Borha sacerējumu Francijā nāk klajā libertīna marķīza de Sada (*Donatien Alphonse François, Marquis de Sade*, 1740–1814) romāns „Justīne jeb tikumības nedienas“ (*Justine ou Les Malheurs de la vertu*, 1791²). Dažā ziņā arī to var uzlūkot kā „jūtu dārzu“. Ar galvenās varones Justīnes, romānā arī — Terēzes, starpniecību de Sads izvadā lasītāju cauri dažādām izvirtušu vīru seksuālo orģiju epizodēm pilis, pilsoniskos namos un klosteros, atklājot miesas kaislību bezdibeņus, kas nereti augstāko punktu sasniedz savu upuru baisāko ciešanu brīžos. Romāna sižetu veido Justīnes ceļš no vienas epizodes līdz nākamajai. Atšķirībā no apgaismības laikmeta libertīnu romānu vairuma, kuru darbība risinās urbānā vidē, de Sads liek savai varonei galvenokārt kļīst pa mežiem, laukiem un pļavām. Visbiežāk nejauša nokļūšana no ceļa, apmaldīšanās biežoknī un nakšņošana zem krūmiem, slēptiem gājēju acīm, ir iemesls tam, lai nokļūtu kārtējo mocītāju rokās. Mežs un biežoknis, citiem vārdiem — nekultivētā vide, labi sasaucas ar libertīnu neapvaldītājām kaislībām. Antropologs Tomas Vīns libertīnu romānus raksturo kā „savdabīgu audzināšanas romāna formu, kurā jaunais varonis vai varone tiek iepazīstināti ar pasaules realitāti. Šī galvenokārt ir erotiska rakstura izglītība“, atzīst Vīns, „viena no 18. gadsimta atslēgas mācībām par seksuālo baudu kā prāta un ķermeņa atbrīvotāju“ (Wynn 2011: 416)³. Borha un de Sada gandrīz vienlaikus tapušie darbi atklāj apgaismības literatūras divas puses. Tajā libertīnu romāni un morālistu sacerējumi veido pretstatu pāri, tomēr kā viens tā otrs — kā brālis un māsa pieder jaunajai laikmetīgajai literatūrai. Tie kopā rada jaunu domas un rakstniecības veidu, kas iemieso galvenokārt sekulāru skatījumu uz cilvēka dabu un viņa morālo dzīvi (Méchoulain 2017: 229).

Borha sacerējums gan liecina, ka arī viņam pašam cilvēciskās kaislības nav svešas. Bet Borhs ir estēts. „Varakļānu pils jūtu dārza“ sākumdaļā autors pārlūko mākslas darbus, kuros attēlotas grieķu un romiešu mītu epizodes.

² Arī de Sada romāns lasāms latviski: Marķīzs de Sads. *Justīne jeb tikumības nedienas*. A. Skrābanes tulkojums. Rīga: Jumava, 2007.

³ [...] *the libertine novel takes the form of the Bildungsroman, whereby the young hero or heroine is educated to the realities of the world. This education is primarily of an erotic nature, and it is one of the 18th' century key lessons that sexual pleasure, devoid of the stain of sin, can liberate the mind as well as body.*

Aiz *daiļo mākslu* un tajās ietvertu mītu plīvura slēpjas incests brāļa un māsas, un tēva un meitas starpā, pavešana, izvarošana un ārpus laulības sakari. Tie attēloti apgaismības laikmeta izglītotajam lasītājam labi zināmos Rubensa, Ticiāna, Korredžo, Rembranta, Delvo, Rīlanda un citu mākslinieku darbos. Tā, piemēram, Borhs raksta: „Ar meitu Kinīrs laižas pret dabiskā dēka, / Par to, ka savu meitu glāsta, aizmirstot“ (Borch 2019: 9), kā zināms, Kinīra sakars ar savu meitu Mīru beidzas ar viņas pārvēršanu par koku un Adonīsa piedzimšanu. Šo epizodi savā gleznā 1690. gadā izmantojis itāļu baroka meistars Markanto Fransešīni savā gleznā. Savukārt Borha pieminētā Lapitu valdnieka Īksona iekāre pret dievu sūtīto viltus Hēru jeb Junonu un Semeles nāve, ieraugot Jupiteru (Borch 2019: 7–9), skatāmas Rubensa gleznās; Ledas un Zevas jeb gulbja motīvs (Borch 2019: 9), no kura viņai piedzimst divi bērni, atklāts Borha laikabiedra iepriekš minētā Viljama Vīna Rīlanda gravīrā. Borha pieminētā Biblīda, „kas krīt ar brāli asinsgrēkā“ (Borch 2019: 9), iedegas kaislī pret savu dvīņu brāli Kauno. Biblīda un Kauno ir attēloti apgaismības laikmeta mākslinieka iepriekš minētā Lorenša Delvo figurālajā veidojumā. Borha pieminēto Pomonu (Borch 2019: 9) pavad viņas topošais vīrs, tuvojoties tai kā siena plāvējs un kā gans, kā abolu lasītājs un karavīrs, kā zvejnieks un veca sieva, tas vēršas par vīnogu šķērēm Pomonas rokās un galu galā viņu arī iegūst. Atsauce uz šo mītu skatāma Dāvida Tenjēra Vecākā gleznā „Vertumns un Pomona“⁴.

Tomēr kavēties pie kaislību tēlojuma, nav Borha mērķis: „Vai dievus netikļus, kas vilt un krāpties prot, / Par labu paraugu mums nāktos uzlūkot? [...] Vai māksla blāvāka, ja tajā tikumiem / Ar veiklu kalnu mākslinieks prot godu dot?“ (Borch 2019: 9). Piesaucot kara dievu un trīs dūšīgus romiešus, kas bijuši gatavi ziedot savu dzīvību par tēvijū — un „tēvija“ būs atslēgas vārds arī dzejojuma beigās — Borhs noslēdz atskatu pagātnē un vedina lasītāju doties „dārzā vienkāršā, ko daba apglezno“ (Borch 2019: 11).

3. Jauna aristokrāta rokasgrāmata

„Varakļānu pils jūtu dārza“ sižets vijas ap pastaigu. Kā raksta vācu literatūrzinātniece Ulrike Plāta: „18. gadsimta otrajā pusē pie vispār atzītākajām pasaules iepazīšanas formām piederēja tieši ķermeņa un jutekliska apkārtējās vides pieredze, kas iegūta, uzturoties dabā. Ja iepriekšējos laikos ceļojuma mērķis bija izglītības centri vai izslavēts meistars, tad ap 1800. gadu ceļš līdz mērķim un kustība vidē pati par sevi bija daļa no kognitīvā mācību

⁴ Visi iepriekš minētie mākslas darbi bez pūlēm atrodami tīmeklī.

procesa. [...] ceļojuma literatūras autoram bija jābūt sinestēzistam, gleznojot un komponējot ainavu ar vārdiem“ (Plath 2011: 78, 80)⁵. Arī Borhs liek savam jaunajam aristokrātam un ar viņa starpniecību — arī lasītājam redzēt, saklausīt un izdzirdēt pasauli — to atklāt ar visām maņām. Tomēr dzirdes, redzes un ožas kairinājums kalpo tikai kā atgādnē par bīstamību, ko sevi slēpj jutekļi. Kaislība nomāc prātu un iemidzina tikumus. Borhs raksta: „jauneklis iestumj laivu uz baudu salas pusi [...] ūdeņi ar maģisku atbalsi dubulto tās valdzinājumu [...] salda smarža apņē, rozes, savijušās ar jasmīniem un sausseržiem, tūkstošiem ziedu nosēts zāliens, jaunā ceļotāja maņas tiek maigi kairinātas — rezēda un smaržīgā vaniļa [...] aicina ļauties baudai“ (Borch 2019: 19, 21). Tas viss ved maldu ceļos. No kāda ziedu groza izlien čūska, baudkāras sievas acu skatiens ir miegains, blāvs un garlaikots, jaunais varonis nepatikā novēršas.

Viss turpmākais ceļš ir veltīts mācībām no uzrakstiem uz ceļā aplūkotojumiem pilāriem, lapenēm, tempļiem, drupām, marmora bluķiem, kolonnām, eremīta būdas sienas, antīka portāla, pieminekļa, piramīdas, plāksnes un tā joprojām. Pretī kaislībai tiek likta mīla laulībā, cieņa un gods, pretī mizantropijai, paštaisnumam un skaudībai — draudzība un tikumība, pretī depresīvām nāves domām — ticība mūžīgai gaismai. Augstā stila rindas papildina laba deva teatrālisma un eksaltācijas. Borhs liek savam varonim „mesties ceļos“ (Borch 2019: 49), „pilnam bijības lūgties“ (Borch 2019: 49), „dot zvērestus“ (Borch 2019: 59) un „sildīt krūtīs paklausības, cieņas uzticības, aizrautības un pakļāvības jūtas“ (Borch 2019: 59). Jaunais aristokrāts ceļojumu noslēdz pie Tikuma un Slavas tempļiem ar piemiņas zīmēm vietvaldim Vidzemes ģenerālgubernatoram un vienlaikus arī Borha sievastēvam Georgam fon Braunam (*Georg Reichsgraf von Browne*, 1698–1792) un Krievijas carienei Katrīnai II Lielajai (*Ekaterina II Velikaja*, 1729–1796), viņas dēlam Pāvelam Petrovičam (*Pavel I Petrovič Romanov*, 1754–1801) un vedeklai Marijai Fjodorovnai (*Marija Fedorovna*, 1759–1828). „Jo tikumu tikums ir nesavtīga ziedošanas vēlme nācijas kopējām interesēm un tiem, kas ir nomodā par šīs cēlās un varenās impērijas labklājību“ (Borch 2019: 61), raksta Borhs. Patoss sasniedz augstāko pakāpi un tā piederas, tāda ir laikmeta mode. Salīdzinājumam — kad 1782. gada novembrī Rīgā viesojas iepriekš minētie

⁵ *In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts gehörten direkte körperliche und sinnliche Umwelterfahrungen, gesammelt bei Aufenthalt in der Natur, zu den allgemein beliebten Formen der Weltaneignung. (...) Während in früheren Zeiten die Ausbildungsstätten oder Meister das Ziel der Wanderschaft waren, wurden um 1800 der Weg zum Ziel und die Bewegung in der Umwelt zu einem Teil des kognitiven Lernprozesses. (...) Die Reiseschriftsteller hatte Synästhesist zu sein, hatte Landschaften mit seinen Worten zu malen und zu komponieren.*

Pāvels Petrovičs un Marija Fjodorovna, Borha sievastēvs reihšgrāfs fon Brauns sarīko viesiem cienīgu uzņemšanu: Klīversalā tiek celti goda vārti, pie Rīgas rātsnoma ir novietota goda kolonna, savukārt ģenerālgubernatora pils priekšā īpaši šim svinīgajam gadījumam ir izveidots Goda templis, balstīts uz korintiešu kolonnām, apvīts ar ziedu vītņiem un izgaismots. Tā vidū ir Prieka altāris. Virs altāra laistās ugunīgi vārdi: „Pāvels Petrovičs“ un „Marija Fjodorovna“, tos papildina vizuļojošs uzraksts dzejā. Blakus altārim ir izvietotas Minervas un Cerības statujas, tempļa ieeju grezno Tikuma, Mīlestības, Pastāvības un Pilnības vāzes un Cēzara, Augusta, Tita Flāvija Vespasiāna, Titus, Marka Aurēlija un Konstantīna krūšutēli. Vakarā, protams, ir sarīkota uguņošana. Kā raksta Rīgas vācu avīze, „gavilējošais [laužu] pulks ar laimes vēlējumiem sāka svinēt mūsu prieka dienas svētkus“ (Anon. 1782: 8)⁶.

4. „Varakļānu pils jūtu dārza“ konteksti: dārzkopība

18. gadsimta otrajā pusē Eiropas dārzu un parku kultūrā notiek pāreja no franču barokāli simetriskajiem dārziem uz angļu ainavu parkiem. Žana Žaka Ruso (*Jean Jacques Rousseau*, 1712–1778) idejās ieklausījies, apgaismotais cilvēks mācās saskatīt skaisto dabiskajā, upes ielokos, pļavu un mežu ainavās, ezeru salās un pakalnās savas pils vai muižas apkārtnē. Saplūst jēdzieni „ainava“ un „dārzs“, izveidojas jauns profesionāla apzīmējums — „ainavu dārznieks“. Izglītootajam pieder ne tikai grāmatu, mākslas darbu, minerālu, putnu ādiņu un izbāzeņu krāšana, kas vienlaikus ceļ arī to īpašnieka prestižu, bet parku un stādījumu iekopšana. Itālijas ceļojumiem nākot modē, dārzkopībā dominē t. s. Augusta stils — Romas imperatora Augusta laikmetam (27.–14. p. m. ē.) raksturīgā klasiskā ainava ar statujām, grotām, tempļiem, tiltiem ar pārsedzēm un jumtiņiem, iedvesmu gūstot no renesanses arhitekta Andrea Palladio (*Andrea Palladio*, 1508–1580), grieķu un romiešu kultūras cienītāja, darbiem. Dabā izvietotie arhitektūras objekti, kurus 18. gadsimta otrās puses dārzkopības literatūrā dēvē par *fabrique* jeb ‘cilvēka roku darinājumiem’, stāsta par pagātņi, par svešzemju kultūru, vēsturi, mākslu, rada asociācijas un sniedz garīgu baudu, papildinot pastaigas prieku. Dabisko ainavas skaistumu iemieso arī zemnieku saimniecības un tām piederīgās ganības, šķūņi, klētis un dzirnavas. Ķīles universitātes profesors Kristiāns Kejs Lorencs Hiršfelds (*Christian Cay Lorenz Hirschfeldt*, 1742–1792) publicē dārzu dizaina teoriju piecos sējumos *Theorie der Gartenkunst* (1779–1785), iesakot

⁶ [...] die frohlockende Menge die Feyer unserer Freudentage unter Segenswünschen begieng.

vāciešiem, iedvesmojoties no franču baroka dārza un angļu ainavu parka, radīt pašiem savu — vācisko dārzu (Kluckert 2000: 406). Ja Anglijā baroka dārzus kā novecojušus un laikmeta modei neatbilstošus posta, tad vācu zemēs tos uzlabo un modernizē (Turner 2011: 294–295). Hiršfelds augstu vērtē angļu *emocionālo* dārzu, norādot, ka dārzs nav domāts tikai acu priekam, bet tas arī rosina fantāziju ar savu vērienu, melanholijas, prieka un cēlā izjūtu. Parks piedāvā iespējas sentimentālai jūsmai — tempļi un memoriāli ar uzrakstiem svin draudzību, mīlestību, uzupurēšanos, dzirnavas, ganībām atvēlētās pļavas, šķūnīši un zemnieku mājas idealizē lauku dzīvi, iedvēš mieru un harmoniju (pēc Benn 1991: 13). Starp citu, Baltijas kultūrvēsturnieks Johans Kristofs Broce (*Johann Christoph Brotze*, 1742–1823) Inčukalna muižā 1801. gadā ir atradis pieminekli Hiršfeldam un to uzzīmējis, pievienojot arī uz tā lasāmo uzrakstu: „Hiršfelda piemiņai 1799. gada 24. jūnijā. Šajā parkā, kuru pa pusei radīja fantāzija, pa pusei daba, kur zaļas ēnas savienojas ar strauta čalošanu, lai pie Hiršfelda pieminekļa lauku dabas draugam nekad netrūktu dvēseles miera, ko viņš mums mācīja meklēt un baudīt klusā vietā“ (Broce 2002: 133). Līdzīgi kā Borha sacerējumā, arī šajā pašajā vēstījumā uzmanība veltīta gan maņu — redzes un dzirdes — vingrināšanai, gan refleksijai: Broces zīmējumā redzams arī sūnu un velēnu sols atpūtai un pārdomām.

Angļu ainavu dārza tradīcija 18. gadsimta otrajā pusē nostiprinās arī Polijā ar Sīmona Bogumila Cuga (*Szymon Bogumił Zug*, 1733–1807), viena no lielākajiem apgaismības arhitektiem, starpniecību. Par angļu dārziem kā Vidzemē vispopulārāko dārza veidu raksta Heinrihs Johans fon Jannavs (*Heinrich Johann von Jannau*, 1753–1821; Jannau 1781: 65), tos slavē arī Augusts Vilhelms Hūpels (*August Wilhelm Hupel*, 1737–1819) savā „Ekonomiskajā rokasgrāmātā“ (Hupel 1796: 256). Prasmīgi iekoptu dārzu vai muižas parku var salīdzināt ar atvērtu grāmatu, ar enciklopēdiju vai pat ar veselu bibliotēku — katra jauna objekta iepazīšana un uzrakstu lasīšana līdzinās lapas pāršķiršanai, tempļi ir papildināti ar citātiem, kolonnas — ar norādēm, piemiņas akmeņi — ar dzejoļiem.

Baltijā 18. gadsimta otrajā pusē pārejas posmu no baroka dārza uz ainavu parku labi raksturo t. s. izpriecu mežiņi ar celiņiem pastaigām, kuru krustpunktos novietoti obeliski, stēlas, vāzes, urnas ar soliņiem meditācijai. Šāds mežiņš ir bijis Biriņos, domājams arī Drustos, Ulbrokā, Jāņmuižā pie Cēsīm un citur. Kādā Karla Gotharda Grasa (*Karl Gotthard Graß*, 1767–1814) zīmējumā ir redzama birzīte Strazdumuižā, t. s. Dorotejas liksme⁷. 1791. gadā

⁷ Dorotejas liksmes, oriģinālā *Dorotheens Lust* nosaukums cēlies no tā brīža muižas īpašnieka atraitnes Dorotejas fon Fromholdes vārda.

tajā ir atradies piemineklis, uz kura četriem sāniem bijuši uzraksti vāciski, latviešu tulkojumā uzraksti vēstītu: „Pēc sava drauga / aicinājuma šeit / brālīgi rokās sadēvās / daba un māksla“; „Draudzība šo vietu / lēma tikamam laika kavēklim / un nosauca to par Dorotejas līksmi“; „Lai sveicināts ikviens, / kas ar prātu bauda un / nevis postot traucē / vēlā svētceļnieka priekus“ un „Prātīgam priekam, / sirsnīgai draudzībai, / pašapcerei vienatnē“ (Broce 1996: 129). Nezināmais autors ir izmantojis tos pašus atslēgas vārdus, kurus atrodam arī Borha sacerējuma.

Jauku liecību par Kurzemes parkiem Meženieku, Vormsātu, Izriedes, Lielbērzes un Virkus muižās, ar un bez apskates objektiem un ainavu lieliski greznojošām zemnieku saimniecībām devis Baltijas vācu dzejnieks Ulrihs fon Šlipenbahs (*Ulrich von Schlippenbach*, 1744–1826) darbā „Gleznieciski ceļojumi Kurzemē“ (Schlippenbach 1809). Tātad Borha laikā ne Kurzemē, ne Vidzemē nav trūcis muižīņu, kuru apkārtnē bijušas mākslīgas pilsdrupas, vientuļnieku namiņi, urnas, obeliski, romantiskas grotas, piramīdas un tempļi un pamazām šī mode sasniegusi arī Latgali. Lielu ainavu parku Vidzemes ziemeļdaļā — Alūksnē no 1795. līdz 1830. gadam iekārto Kristofs Burkards fon Fitinghofs-Šēls (*Christoph Burkard von Vietinghoff-Scheel*, 1767–1829), izmantojot tam ļoti pateicīgo reljefu — pakalnus, ezeru un salas. Kā norāda mākslas vēsturnieks Ojārs Spārītis, „Alūksnes parka ansamblis [...] sniedz visplašāko mitoloģijas, alegoriju un personifikāciju diapazonu Latvijas parku mākslā“ (Spārītis 1998: 29). Tā radīšanas laikā parkā bijusi oranžērija ar skulptūrām, Saules templis kā rezonators ar vēja dievam Aiolam veltītu aprikojumu melanholiska rakstura skaņu ienesumam, Dianas skulptūra uz postamenta, Pomonas templis, ķīniešu paviljons, obelisks, paviljons ar piramīdālu jumtu Krievijas caram Aleksandram I un citi objekti (Spārītis 1998: 28, 41).

5. Mihals Jans Borhs, iespējamie ietekmju avoti un atskaņas

Šodien neiespējami pateikt, no kā tieši Mihals Jans Borhs, radot savu sacerējumu par Varakļānu pils jūtu dārzu, ir ietekmējies. Viņš ir cēlies no Baltijas vācu dzimtas, tomēr dzīves laikā sevi pozicionējis kā poli un krietnu dzīves spriedi pavadījis Polijas — Lietuvas lielvalsts galmā, dzīvojis Varšavā, bet viesojies Saksijā, Šveicē, Francijā, Sicīlijā un Maltā, Holandē un Lielbritānijā, un visbeidzot atgriezies Varakļānos. Ikdienā grāfs Borhs sazinājies un rakstījis poliski, vāciski, apguvis angļu un itāļu valodu, dzejojis franciski, itāliski un nedaudz arī — latviski (Taimiņa 2013: 6). Kā atzīst kultūrvēsturnieks Kaspars Kļaviņš: „Borhu dzimtā patriotisms ir daudzpakāpju pārreģionāls

jēdziens, orientējoties pēc Eiropas vērtību skalas [...] Borhs bija ārkārtīgi veikls diplomāts, apveltīts ar labu intuīciju un spēju sasniegt iecerēto mērķi, par spīti jebkuriem šķēršļiem, neatpaliekot no sava laika ironiskajiem franču un itāļu avantūristiem, kas noteica izturēšanās stilu 18. gadsimta II puses Eiropā“ (Kļaviņš 2013: 89). Poļu mākslas zinātniece Jolanta Polanovska (*Polanowska*) Varakļānu pils faktiskajā dārzā un Borha dzejojumā saskata ietekmes no angļu kultūras — no Stovas (*Stowe*) ainavu parka Bekingemšīrā (*Buckinghamshire*). Tas 18. gadsimta otrajā pusē ir bijis viens no populārākajiem pastaigu mērķiem Eiropā. 1754. gadā Stovu apmeklēja arī vēlākais Mihala Jana Borha paziņa Polijas karalis Staņislavs Augusts Poņatovskis (*Stanisław August Poniatowski*, 1732–1798) (Polanowska 2013). Starp citu, arī Stovas īpašnieks Ričards Templs (*Richard Temple*, 1675–1749) parka apskatei ir izstrādājis ceļvedi, tomēr atšķirībā no Borha, tikai īsi informējot par parkā redzamajiem objektiem un iztiekot bez poētiskiem papildinājumiem un alegorijām (Temple 1751). Polanovska līdzības saskata gan Borha pils un Stovas pils parka izvietojumā, gan Varakļānos plānotajā, gan Stovā izvietotajā tempļu skaitā — pieci un astoņi, gan abiem parkiem raksturīgajā eremīta namiņā, gan nacionālu varoņu godināšanā — Borha poēmas sākotnējā iecerē tie ir izcili poļi, laikmeta vēsmām mainoties — poēmas gala variantā Krievijas valdniece Katrīna Lielā un viņas ģimenes locekļi. Gan Stovā, gan Borha pils parka dziļumos ir piramīdas, kas godina arhitektu piemiņu. Abos parkos ir arī pieminēti pils īpašnieku suņiem. Tomēr jāatzīst, ka visi iepriekšminētie ir arī tradicionāli šā laikmeta kultūras objekti. Tikpat labi var saskatīt līdzību starp Borha cildinājumu Georgam fon Braunam un uzrakstu uz obeliska fon Fitinghofam Alūksnes parkā, vai starp dzejojumā pieminēto apbedījumu vietu — „hieroglifiem klātu piramīdu“ (Borch 2019: 41) ar „pazemes velvēm ar nišām“ (Borch 2019: 41) un mākslas vēsturnieka Imanta Lancmaņa aprakstītajām kapenēm Dunalkā — piramīdas formā ar cilindrisku telpu, kuras mūros trīs rindās likts pa 14 radiālām nišām zārku novietošanai. Mūsdienās no tā visa ir saglabājušās drupas (Lancmanis 1998: 54).

Iespējams, Borhs patiešām ir iedvesmojies no Stovas, lai gan nav ziņu, vai viņš tur vispār ir bijis. Nav arī neiespējams, ka ceļojums cauri Varakļānu pils fantāzijas parkam ir dažādu iespaidu un Borha paša radīto priekšstatu veidots, iedvesmu gūstot no ārzemēs redzētā.

Sentimentālā un t. s. izpriecu dārza mode 19. gadsimtā pamazām zaudē savu lomu kā nedabiska un ārišķīga (Benn 1991: 13–14). Tomēr no Borha laikmeta — no 18. gadsimta beigām līdz mūsu dienām — vienā otrā Latvijas muižas parkā kaut kas ir vēl saglabājies: joprojām iespējams apskatīt mākslīgās pilsdrupas un eremītu lūgšanu kapelu Jumpravmuižā. Un noteikti ir vērts

doties uz Alūksni, lai iepazītu turienes plašo ainavu parku ar fon Fitinghofu sarūpētajām mazajām arhitektūras formām. Apskatei ir atvērta arī pati Varakļānu pils. Iespējams, tur gūtais iespaids būs vēl spēcīgāks pēc Mihala Jana Borha „Varakļānu pils jūtu dārza“ lasīšanas.

Literatūra

- Anon. 1782. Vermischte Nachrichten. *Rigische Anzeigen* 47. 21. Nov.
- Benn, Sheila Margaret. 1991. *Pre-Romantic Attitude to Landscape in the Writings of Friedrich Schiller*. Berlin, New York: W. De Gruyter.
- Borch, Michal Jan. Borhs, Mihals Jans. 2019. *Jardin sentimental du château de Warkland. Varakļānu pils jūtu dārzs*. Tulkojuši Māris Salejs un Simona Sofija Valke. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Borhs, Mihals Jans. 2019. Varakļānu pils sentimentālais dārzs, Borhu grāfiestē Baltkrievijā. Tulkojusi Valda Jekabsons-Valtere. *Kultūrainava: tās saturs, uztvere un transformācijas. Dārzu un parku kultūra Baltijas valstīs un Eiropā*. Rīga: Medicīnas apgāds, 60–75.
- Broce, Johans Kristofs. 1996. *Zīmējumi un apraksti*. 2. sēj. Rīga: Zinātne.
- Broce, Johans Kristofs. 2002. *Zīmējumi un apraksti*. 3. sēj. Rīga: Zinātne.
- Hupel, August Wilhelm. 1796. *Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Guts-herren wie auch für deren Disponenten*. Erster Theil. Rīga: J. F. Hartknoch.
- Jannau, Heinrich Johann. 1781. *Sitten und Zeit: ein Memorial an Lief- und Estlands Väter*. Rīga: J. F. Hartknoch.
- Kļaviņš, Kaspars. 2013. Mihaela Johana Borha tikšanās ar Voltēru — Latvijas kultūras vēstures eiropeiskā lappuse. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 4. 80–97.
- Kluckert, Ehrenfried. 2000. *European Garden Design*, Cologne: Könemann.
- Lancmanis, Imants. 1998. Iznīcības simboli un romantisms. Grosmane, Elita (sast.). *Romantisms un neoromantisms Latvijas mākslā*. Rīga: Izdevniecība AGB, 42–61.
- Méchoulain, Eric. 2017. From Moralists to Libertines. C.Prendergast (ed.). *A History of Modern French Literature from the sixteenth century to the twentieth century*. Princeton University Press, 229–249.
- Plath, Ulrike. 2011. Sinneslandschaften. Die Bedeutung der Sinne bei der Beschreibung baltischer Landschaften und Kulturen (1750–1850). L. Lukas, U. Plath, K. Tüür, J. Undusk (Hrsg.). *Umweltphilosophie und Landschaftsdenken im baltischen Kulturraum*. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 74–109.
- Polanowska, Jolanta. 2013. Michal Jan Borch and his rezidence in Varakļāni. *Mākslas Vēsture un Teorija* 16. 18–32.
- Schlippenbach, Ulrich von. 1809. *Malerische Wanderungen durch Kurland*. Rīga und Leipzig: C. J. G. Hartmann.

- Spārītis, Ojārs. 1998. Romantisma tēlu sistēmas semantika Latvijas muižu parku arhitektūrā un tēlniecībā. E. Grosmane (sast.). *Romantisms un neoromantisms Latvijas mākslā*. Rīga: Izdevniecība AGB, 28–41.
- Taimiņa, Aija. 2013. Borchiana versus Siciliana. Grāfa Borha Sicīlijas ceļojums un tā reminiscences. *Mākslas Vēsture un Teorija* 16. 5–17.
- Temple, Richard. 1751. *Stow: The gardens of the Right Honourable the Viscount Cobham*. Buckingham: B. Seeley.
- Turner, Tom. 2011. *European Gardens. History, Philosophy and Design*. London, New York: Routledge.
- Wynn, Thomas. 2011. Libertinage. W. Burgwinkle, N. Hammond, E. Wilson (eds.). *The Cambridge History of French Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 412–419.

Māra Grudule
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, Latvija
maragrudule@latnet.lv

SUMMARY

Jardin sentimental du château de Warkland (1795) by Michał Jan Borch in the Contexts of Enlightenment Literature

Māra GRUDULE

The article provides an insight into the literary and cultural-historical contexts of Michał Jan Borch's poem *Jardin sentimental du château de Warkland*, published in Warsaw in 1795. Borch's poem enters the literary space almost simultaneously with the most remarkable libertine novel by Marquis de Sade *Justine ou Les Malheurs de la vertu* (1791). Both texts, although opposite in content — one emphasizes the need to cultivate virtues, the other reveals the most unattractive aspects of human nature — reflect the Enlightenment's interest in the inner world of a man — desires, passions and moral virtues. The chosen study method — a thematic walk in nature from one instructive sculptural object to the next — corresponds to Enlightenment didactics — knowledge can be acquired by moving in nature, through physical and sensual adventures, as well as reflecting on the objects seen on the way. Pathos-filled style commemorating political figures echoes the ambitious enunciations in the Baltic press about the anniversaries and visits of European rulers. The description of the garden of Borch's Varakļāni castle reflects a characteristic passion for the creation of gardens and landscape parks: the garden enchanted by the author's fantasy corresponds to the model of gardens and landscape parks all over Europe, including the Baltic, at the turn of the 18th and 19th centuries, e.g. the Stowe Garden in England, the landscape garden around Alūksne castle in Vidzeme, and the Meženieki, Vormsāti, and Izriede palace gardens in Kurzeme.